MIHAELA-MARIANA MORCOV
(Bucureşti)

MĂRTURII LINGVISTICE ALE CREDINŢELOR LEGATE DE ANIMALE ŞI BOLI ÎN LIMBILE ROMANICE

Articolul de faţă se situează în continuarea unui studiu pe care l-am predat de curând, spre publicare (Morcov 2010). Amintim faptul că, în această lucrare, am încercat să explicăm fenomenul prin care anumite zoonime romanice sunt utilizate ca denumiri de boli. Informaţii mai recente ne-au determinat să revenim asupra unor afirmaţii pe care le-am formulat în studiul precedent şi să completăm materialul lexical cu termeni noi, excerptaţi din dicţionarele limbilor romanice. De asemenea, în acest articol, ne propunem să analizăm câteva expresii neolatine în componenţa cărora se află nume de animale. O trăsătură comună pentru toate aceste unităţi frazeologice este faptul că ele evocă boli. Perspectiva din care vom interpreta atât zoonimele, cât şi expresiile corelate cu domeniul semantic al maladiilor este sugerată de Mario Alinei în articolele dedicate unor zoonime populare din italiană (Alinei 1981, p. 363, 367; Alinei 1983, p. 17). Din studiile cercetătorului italian se desprinde următoarea concluzie: fenomenul prin care astăzi denumirea unei fiinţe omeneşti (de exemplu cea care evocă străbuna totemică, *la vecchia* ‘bătrâna’) este atribuită animalelor, plantelor, bolilor şi fenomenelor atmosferice reprezintă o reminiscenţă a credinţelor totemice (*ibidem*). Am putea remarca faptul că această echivalenţă lingvistică şi conceptuală se poate manifesta atât în linie verticală, prin generalizarea unei denumiri specifice fiinţei primordiale (de exemplu denumirea italiană *vecchia* ‘bătrână’ este utilizată ca nume de animal, de plantă, boală sau feno-

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

men meteorologic), cât şi la nivel orizontal, prin transferul terminologic şi semantic al unei denumiri de la un segment al naturii către celelalte. Astfel se explică tendinţa de a da nume de boli animalelor: srd. *baba'utts e su gran'* l *tto* 'animalul panariţiului', 'coropişniţă' şi dr. *trântitură* 'bătătură', 'coropişniţă' (Da Cruz 2001, p. 96, NALR – *Crişana*, arhiva, întrebarea 1402, punctele 173, 174). Motivaţia culturală care se află la baza acestui tip de evoluţie semantică poate acţiona şi în sens opus. În consecinţă, zoonimele sunt utilizate ca denumiri de boli sau intră în componenţa unor expresii asociate cu domeniul semantic al maladiilor.

1. Denumiri de animale care desemnează boli în limbile romanice

1.1. Nume de animale nevertebrate

Denumirile viespii sunt corelate, în română, spaniolă şi catalană, cu umflăturile infecţioase ale pielii. Unul dintre numele dacoromâne ale insectei, desemnează, în opt localităţi din Transilvania, furunculul, iar într-o localitate din aceeaşi zonă, urciorul la ochi. Este vorba de cuvântul *furişór*, atestat în ALiR II.a cu sensurile 'viespe', 'ţânţar' (ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. harta 209, punctele 263–269, 276, 277; ALRR – *Transilvania*, vol. I, h. 55, pct. 255; González 2001, p. 235; Veny, Saramago 2001, p. 371). Un transfer semantic similar are loc şi în domeniul iberic, cu deosebirea că, în această zonă, diversele inflamaţii ale pielii sunt evocate nu prin analogie cu un individ, ci cu un grup întreg din specia viespilor. În catalană, numele cel mai răspândit al viesparului (*a esp'er*) desemnează pustula (ALDC, vol. I, h. 159, punctele 154, 164, 167, 170, 173). Un cuvânt aproape identic desemnează în spaniola din Castilla y la Mancha inflamaţia glandelor sudoripare ale axilei (*abispéro*, atestat în punctul GU 312, din nordul provinciei) (AleCMan II, mapa 377, pct. GU 312). Toate cele trei cazuri de omonimie semnalate se explică, probabil, prin convingerea că majoritatea inflamaţiilor epidermice sunt declanşate de înţepătura insectelor. O motivaţie asemănătoare se află şi la originea cuvântului *furnicei* 'urticarie', derivat cu sufixul diminutival *-el* de la substantivul *furnică* (DA).

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

Aşa cum arată I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, formele normale care au rezultat din lat. *furunculus*, în română, au fost **furîncel* > *furincel* şi, prin asimilare, *funincel* (CADE, s.v. *funincel*). Alterările fonetice pe care le prezintă diferitele forme ale acestor cuvinte sunt datorate etimologiilor populare (*ibidem*). Din această categorie face parte şi varianta fonetică *furnicei*, comparată cu termenul din campidaneză *formiged d as* 'ulcero depascente o canceroso' (*ibidem*). Am putea adăuga faptul că fenomenul etimologiei populare s-a sprijinit, atât în română, cât şi în sardă, pe o analogie între furuncul şi iritaţiile provocate de furnică.

Cu sensul 'furuncul', cuvântul *furnicél* este atestat în două localităţi din nordul Crişanei, într-o localitate din Transilvania, precum şi în cinci localităţi din Muntenia (NALR – *Crişana*, arhiva, întrebarea 451, punctele 213–215; ALRR – *Transilania*, vol. II, h. 209, pct. 446; ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, punctele 750, 752, 816, 839, 864). Tot în Muntenia a fost atestată, cu acelaşi sens, varianta lexicală formată prin derivare regresivă, *furníc* 'furuncul' (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, punctele 841, 850).

Cu sensul 'urcior la ochi', cuvântul *furnicél* este înregistrat în sudul ţării (ALRR – *Sinteză*, h. 55, pct. 750).

În catalană, cuvântul *formiga* 'furnică' desemnează diverse afecţiuni specifice animalelor sau omului (DCVB, s.v.). La mamifere şi la păsări, boala denumită astfel se manifestă prin putrezirea labelor sau a penelor (*ibidem*). La oameni, maladia cu acelaşi nume atacă faţa şi mai ales fruntea (*ibidem*). Este cunoscută în limbajul ştiinţific sub denumirea de *erisipela uniformis* (*ibidem*).

Denumirea păianjenului (*aranya*) a dobândit, în dialectul catalan din Mallorca, sensul 'tumoare canceroasă' (*ibidem*, s.v.). În afara informaţiilor legate de distribuţia termenului, DCVB precizează şi registrul social în care este folosit: „en el llenguage molt rustic"[1].

O altă boală asociată cu păianjenii, în limbile romanice, este nebunia. Amintim aici cazul cuvântului francez *tarentisme* 'tarantism', 'manifestare isterică convulsivă atribuită muşcăturii tarantulei' (< fr.

[1]„ În limbajul foarte rustic".

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

tarentule ‘tarantulă’) (TLFi, s.v. *tarentule*; FEW, s.v. *tarentum*). Din franceză, termenul menţionat a pătruns în italiană, iar din această limbă, în portugheză (it. *tarantìsmo* ‘tarantism’, prt. *tarantismo* ‘tarantism’) (Cortelazzo, Zolli, s.v. *taràntola*; Machado, s.v. *tarantismo*). Credinţa că tarantula provoacă nebunia este confirmată de existenţa unui alt cuvânt derivat de la numele arahnidei: spaniolul *taranta*, înregistrat de Joan Corominas şi de J. A. Pascual atât cu sensul ‘criză de nebunie’, cât şi cu accepţia ‘leşin’ (Corominas, Pascual, s.v. *tarántula*).

În română, termenul *buburuză* a fost consemnat, dialectal, cu sensul ‘neg’ (NALR – *Banat*, vol. I, h. 87, pct. 66). Acest tip de evoluţie semantică este unic în aria romanică cercetată.

Pe lângă inflamaţii, denumirile de insecte pot evoca şi boli ca astmul sau epilepsia, ceea ce infirmă ipoteza că tendinţa zoonimelor de a desemna boli s-ar întemeia numai pe asemănarea dintre animale şi manifestările afecţiunilor fizice[2]. Astfel, epilepsia poartă, într-o localitate din Muntenia, numele de *găsélniţă* ‘fluture mic, de culoare roşie-cenuşie’ (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 115, pct. 893). Cuvântul din română continuă etimonul bulgăresc *gasenica* ‘omidă’ (DA). În limba română, urmele sensului de bază se regăsesc în motivaţia care a stat la originea accepţiei ulterioare a cuvântului: lepidopterele sunt metamorfoze ale omizilor. Era firesc, aşadar, ca denumirea unei categorii de animale să fie transferată celeilalte, chiar dacă astăzi vorbitorii nu mai sunt conştienţi de acest lucru. În plus, trebuie să remarcăm faptul că înţelesul iniţial se păstrează intact în două dintre dialectele româneşti de la sud de Dunăre: aromâna şi meglenoromâna (ar. *gîşníţă* ‘omidă’, mgl. *găselnitsă* ‘omidă’) (DDA, s.v. *gîşníţă*; Capidan, s.v. *căsélnitsă*).

Analogia dintre epilepsie şi animale este documentată nu numai în română. Astfel, într-o aşezare rurală din nordul Italiei boala poartă denumirea de *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’ (AIS 678 N, *apud* Alinei 1984, p. 63). Prezenţa adjectivului *mannaro* ‘vârcolac’ poate avea o

[2] În acest mod Al. Graur explică de ce inflamaţiile sunt desemnate, în limba română, prin cuvinte ca *broască*, *şorecel* şi *cârtiţă* (Graur 1963, *apud* Purdela Sitaru 1999, p. 169).

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

explicaţie care ţine de manifestările epilepsiei. Convulsiile specifice acestei boli au fost adesea confundate cu simptomele persoanelor posedate de spirite necurate. O dovadă în acest sens sunt denumirile pe care românii le atribuie suferinţei: *dúcă-se pă pustíÌ* (*pustí¯*), *duh răÌ* şi *bÂála* (art.) *d¯evol§áscă* (NALR – *Moldova şi Bucovina*, vol. I, h. 106, punctele 502, 579, 575; cf. şi ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 115, pct. 732). În concepţia lui Mario Alinei, astfel de denumiri oglindesc viziunea demonică asupra bolii (Alinei 1984, p. 157). Se consideră, aşadar, că bolile sunt provocate de demoni sau de fiinţe malefice, aflate pe o treaptă de evoluţie intermediară între oameni şi zei (*ibidem*). Potrivit aceluiaşi lingvist, o astfel de concepţie se opune celei totemice târzii, prin care bolile sunt atribuite animalelor (*ibidem*, p. 158). Cea din urmă concepţie datează din perioada în care animalul-totem a dobândit o conotaţie accentuat negativă, identificându-se cu fenomene atmosferice periculoase şi deci cu manifestări ale răului (*ibidem*). Este limpede însă că nu întotdeauna putem trasa o graniţă între cele două concepţii, din moment ce bolile pot fi asociate cu personaje hibride, cum este italianul *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’, ‘epilepsie’ sau sunt desemnate prin cuvinte care denumesc atât demoni, cât şi animale. Este cazul cuvântului românesc *spurc* ‘diavol’, ‘şobolan’, consemnat cu sensul ‘varice’, în graiul dacoromân din Muntenia (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 713).

Într-o localitate din Muntenia, cuvântul *flúture* a fost înregistrat ca denumire a astmului (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 62, pct. 751). Acest fenomen ne permite să sesizăm câteva chestiuni aflate în strânsă legătură nu numai cu domeniul lingvisticii, ci şi cu cel al mitologiei şi al culturii populare româneşti. În primul rând, este posibil ca accepţia termenului menţionat să ilustreze o tendinţă arhaică de evoluţie semantică, având în vedere că, atât în română, cât şi în greacă, numele lepidopterelor este asociat cu aparatul respirator. În acest sens, menţionăm faptul că substantivul grecesc *psyché* a dobândit, pe lângă înţelesul binecunoscut, ‘suflet’, încă două sensuri: ‘respiraţie’ şi ‘fluture’ (Evseev 1994, p. 62).

În al doilea rând, semnalăm faptul că legătura dintre fluture şi boală este subliniată frecvent la nivelul credinţelor populare româ-

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

neşti. Amintim aici următoarele superstiţii culese de Artur Gorovei: „[...] de vei vedea fluture galbăn, ai să fii bolnăvicios. De vei vedea întâi primăvara fluturi albi, toată vara vei fi bolnav. [...]. Primăvara de-i vedea mai înainte fluture alb, vei fi mai mult bolnav. Flutur galbăn dacă vei vedea întâi, tot anul vei fi bolnav şi galbăn la faţă" (Gorovei 1915, p. 117). Amintind de natura dublă a străbunului totemic, întâlnirea cu fluturele poate fi de bun augur în ceea ce priveşte starea de sănătate: „Fluture roşu de vei vedea întâi primăvara, e semn că peste an vei fi sănătos. [...] Fluture alb când vei vedea întâi, vei fi sănătos întregul an" (*ibidem*).

O altă insectă al cărei nume a intrat în terminologia populară din domeniul lingvistic romanic este greierul. Acest transfer semantic este ilustrat de cazul cuvântului italian *grillo* 'greier', 'mâini îngheţate, degerate sau amorţite' (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *mosquit* 'musculiţă', 'ţânţar' desemnează, în catalană, o boală proprie câinilor, care se manifestă prin obstrucţia mucoaselor şi, mai ales, prin strănuturi (DCVB, s.v.). Se spune că este declanşată de larvele pe care muştele le aruncă în nas, ochi sau gură (*ibidem*).

Legătura dintre larve şi boli se concretizează şi la nivelul altor limbi romanice. Astfel, în Muntenia, unul dintre subiecţii anchetaţi a menţionat că varicele sunt *umðfel dă moléţš* (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 867). După cum se ştie, sensul de bază al cuvântului *moleţi* este cel de 'larve ale viermelui de făină' (Purdela Sitaru 1999, p. 167).

Într-o localitate din domeniul francez, urciorul la ochi este desemnat prin sintagma *œ kòk a l'oey* 'vierme la ochi' (ALCE, vol. II, h. 864, pct. 8). Cuvântul italian *ruga* 'omidă' a fost înregistrat ca denumire dialectală a negilor şi a herpesului (AIS, h. 196, 683, *apud* Alinei 1984, p. 65).

În sfârşit, putem relua aici discuţia asupra cuvântului românesc *fapt*, pe care l-am analizat într-un articol anterior, despre zoonimele magico-religioase (Morcov 2007, p. 683). Urmărind legătura dintre semantismul acestui cuvânt şi practicile oculte, am pus în evidenţă, în afara sensului 'făcătură, vrajă', şi accepţiile 'microb care distruge toate organele interne ale omului' şi 'omidă despre care se crede că,

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

prin intermediul vrăjilor, transmite acest microb' (*ibidem*). Este important de remarcat că, în cazul cuvântului românesc, prezenţa accepţiei duble 'boală', 'omidă' are şi o explicaţie evidentă. Boala respectivă este transmisă de animalul care îi poartă numele, iar apariţia maladiei nu are loc întâmplător, ci printr-un ritual de magie neagră. Acest exemplu confirmă, aşadar, ipoteza noastră referitoare la tendinţa zoonimelor de a intra în terminologia medicală populară.

1.2. Numele de batracieni

Aşa cum remarcă Maria Purdela Sitaru, cuvântul *broască* desemnează, la nivelul dialectal al limbii române, diferite inflamaţii (Purdela Sitaru 1999, p. 168). Termenul este consemnat cu sensul 'guşă' în trei localităţi din Moldova şi într-o localitate din Muntenia (NALR – *Moldova şi Bucovina*, vol. I, MN 18, punctele 616, 638, 639, 641; ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 46, pct. 733). Accepţia 'uimă' cunoaşte o arie mai largă de răspândire, fiind atestată în Transilvania, Moldova, Muntenia şi Oltenia (ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 210, pct. 426; NALR – *Moldova şi Bucovina*, vol. I, h. 103, punctele 597, 625; ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I h. 110, punctele 690, 733, 764, 796, 829, 833, 865; NALR – *Oltenia*, vol. I, h. 142, punctele 902, 931, 948, 995). Într-o arie din Crişana şi Transilvania, forma de plural a substantivului, *br¾şμe* a fost utilizată cu sensul 'varice' (NALR – *Crişana*, arhiva, întrebarea 449; ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 208). Accepţia apare şi în două comune din Muntenia şi Banat (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 835; NALR – *Banat*, arhiva, întrebarea 449, pct. 92).

Maria Purdela Sitaru menţionează şi sensul 'abces lingual' atât pentru denumirea românească a broaştei, cât şi pentru cele din latină (*rana*, *ranula*), din greacă (*βατραχος*), din franceză (*ranule* sau *grenouillette*) şi din vechea slavă (*žaba*) (Purdela Sitaru 1999, p. 173). Acelaşi înţeles l-a dobândit, în limba spaniolă, forma de plural a substantivului *rana* 'broască' (DRAE, s.v.). În italiana meridională, cuvântul *rana* 'broască' a fost consemnat cu sensurile 'abcces lingual' şi 'scrofulă' (AIS, 685 Cp, *apud* Alinei 1984, p. 65). Specia-

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

lizări semantice asemănătoare a dezvoltat şi denumirea italiană a broaştei râioase. Astfel, cuvântul *rospo* ‘broască râioasă’ poate denumi abcesul lingual la oameni şi la bovine (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *granolhada*, derivat cu sufixul *-ada* de la cuvântul *granolha* ‘broască’, ‘broscuţă’ înseamnă, în occitană, ‘umflătura laringelui animalelor’ (Alibert, s.v. *granolha*).

În catalană, cuvântul *rana* ‘broască’ desemnează infecţia glandelor salivare (DCVB, s.v.). Această specializare semantică se află în strânsă legătură cu unul dintre sensurile figurate ale etimonului latinesc, *rana*: ‘umflătură care apărea, la copii, sub limbă’ (*ibidem*). Fiind asociată cu un sens moştenit, relaţia dintre boală şi animal poate trece însă neobservată (o dovadă este faptul că, în DCVB, sensurile ‘batracian’ şi ‘infecţie a glandelor salivare’ au fost prezentate în două articole distincte). Nu acelaşi lucru se întâmplă în contextul credinţelor populare, potrivit cărora încălcarea interdicţiei de a omorî o broască atrage după sine apariţia febrei (*ibidem*, s.v. *granota*).

1.3. Nume de reptile

Ilustrează această categorie cuvântul italian *scorzone* ‘şarpe’ ‘negi’ şi termenul românesc *năpârcă*, a cărui formă de plural *năp×rŝ* a dobândit, dialectal, sensul ‘amigdale’ (Alinei 1984, p. 65; NALR – *Moldova şi Bucovina*, vol. I, h. 1, pct. 644). Termenul *năpârcă* este consemnat, în ALiR II.a, ca denumire pentru şarpele-de-sticlă (Dalbera 2001, p. 393). În DLR, el este înregistrat şi cu sensul ‘viperă’ (DLR, s.v.).

Deşi cuvântul în discuţie desemnează un organ şi nu boala corelată cu acesta, este limpede că vorbitorul care a răspuns astfel nu a făcut o distincţie între cele două realităţi. Confuzia a fost favorizată chiar de modul în care anchetatorii au formulat întrebarea: „Cum le ziceţi la cele două umflături din gât care, dacă răceşti, te dor şi câteodată trebuie să te duci la doctor să ţi le scoată?” (întrebarea 271, Chestionarul ALRR, Emil Petrovici).

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

1.4. Zoonime care desemnează boli în atlasele lingvistice franţuzeşti

Întrucât nu toate atlasele lingvistice din domeniul galoromanic conţin capitole referitoare la numele dialectale de boli, am ales, pentru analiza noastră, doar următoarele lucrări de geografie lingvistică: ALLR III, ALO II, ALAL II, ALB III, ALJA III, ALMC. Chiar şi în aceste condiţii, inventarul de termeni de care dispunem este suficient pentru a ne contura un punct de vedere cu privire la terminologia medicală populară din spaţiul lingvistic şi cultural al Franţei. Caracterul specific al materialului lexical din atlasele franţuzeşti justifică tratarea lui separată la sfârşitul acestui capitol. Spre deosebire de alte limbi romanice, în limbile galoromanice, numele de insecte sau de reptile nu apar niciodată pentru a desemna boli. Există, în schimb, o singură atestare care confirmă utilizarea sintagmei franţuzeşti *œ kòk a l'oey* 'vierme la ochi' cu sensul 'urcior' (ALCE vol. II, h. 864, pct. 8) (vezi mai sus). Cel mai adesea bolile sunt asociate cu numele de păsări. În occitană, denumirea potârnichii intră în componenţa unor sintagme care desemnează bătătura de la picior: *œr de pérdri*, *wel de pèrdiz*$_e$ 'ochi de potârniche' (ALMC, vol. III, h. 1565, punctele 17, 38, 50). În aceeaşi zonă, un cuvânt foarte apropiat de termenul *butor* 'buhai-de baltă', din franceză, a fost înregistrat cu accepţia 'băşică': butòr$_a$ (*ibidem*, h. 1566, punctele 12, 13, 17–19).

Denumirile dialectale ale grangurului, din domeniul oïl (*luryu* 'grangur', *kõpèr loryó* 'cumătrul grangur'), sunt întrebuinţate, în câteva localităţi din centrul Franţei şi din Burgundia, cu semnificaţia 'urcior la ochi' (ALCE vol. II, h. 864, punctele 35, 24, 33; ALB, vol. III, h. 1304, punctele 87, 91, 96, 106). Acest transfer semantic are legătură, probabil, cu presupusele puteri terapeutice ale păsării. Potrivit lui Mario Alinei, în credinţele europene, grangurul face parte din categoria animalelor intermediare între curcubeu şi icter (Alinei 1984, p. 160). Acestei păsări i se atribuie puterea de a vindeca boala cu privirea, în timp ce moare (*ibidem*). După cum o arată şi numele său franţuzesc (*compère loriot* 'cumătrul grangur'), grangurul reprezintă animalul totemic prin excelenţă (Alinei 1981, p. 363). Ca orice animal totemic, el deţine puterea de a răspândi bolile (*ibidem*,

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

p. 374). Aceeaşi fiinţă are însă şi capacitatea de a vindeca. Alegerea depinde de atitudinea (ostilă sau prietenească) pe care o manifestă faţă de oameni. Atunci când defineşte animalul totemic în raport cu boala, Mario Alinei se referă numai la rolul pe care acesta îl are în declanşarea maladiei (*ibidem*, p. 374). Posibilitatea ca entitatea să stârpească boala se configurează în raport cu natura sa complexă. Aceasta depinde de noţiunea de tabu, care conţine germenii opoziţiei dintre bine şi rău, şi care se ramifică de-a lungul timpului în personaje pozitive şi negative (*ibidem*, p. 372, 373). Credinţele actuale despre puterile magice ale grangurului, precum şi denumirile corespunzătoare din limba franceză (*luryu* ‘grangur’, ‘urcior’, *kõpèr loryó* ‘cumătrul grangur’, ‘urcior’) oglindesc personalitatea străbunului totemic numai fragmentar, prin asociere cu influenţa sa benefică.

2. Expresii aflate în legătură cu domeniul maladiilor

2.1. Expresii corelate cu tulburările nervoase sau cu bolile mintale

În limba franceză, există două expresii pe care le putem asocia cu acest tip de maladii: *avoir une araignée dans le plafond* (lit.: ‘a avea un păianjen în tavan’, fig. ‘a fi deranjat’, fig. ‘a avea o idee fixă’, fig. ‘a fi puţin nebun’) şi *avoir un hanneton (dans le cerveau)* (lit. ‘a avea un cărăbuş (în creier)’, fig. ‘a avea tulburări psihice’, fig. ‘a fi puţin nebun’) (TLFi, s.v. *hanneton*). Ideea că insectele se pot localiza la nivelul creierului omenesc se află şi la originea unor expresii din catalană, italiană şi română: cat. *tenir el cap ple de grins* (în Mallorca)/ *tenir el cap ple de grius* (în Menorca) (lit. ‘a avea capul plin de greieri’, fig. ‘a avea idei exagerate despre propria valoare’, ‘a avea multe pretenţii’); cat. *tenir una cuca en la cervellera* (lit. ‘a avea o gânganie în cap’, fig. ‘a avea o idee fixă, o obsesie’); it. *avere dei grilli per il capo* (lit. ‘a avea greieri prin cap’, fig. ‘a avea idei ciudate’); rom. *a fi cu gărgăuni în cap* (a fi/ a umbla/ cu/ a avea/a-i intra/ a vârî gărgăuni în cap) ‘a fi capricios, fantasc, a avea toane’, *a avea greieruşi (greieri) în cap* ‘a fi cu toane’ (DCVB, s.v. *gril*, *cuca*; Zingarelli 1970, s.v. *grillo*; DA, s.v. *gărgăun*, *greier*; Zanne 1895, p. 479, 485). În expresia românească *a fi cu gărgăuni în cap*, cuvântul *gărgăuni* înseamnă, de asemenea, ‘fumuri’, ‘idei curioase şi extravagante, care

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

îi vin cuiva, şi de care nu se poate dezbăra' (DA, s.v. *gărgăun*). Pentru unitatea frazeologică *are greieri în cap*, a fost înregistrat şi sensul dialectal 'nu-i în toate minţile' (răspândit în Bistriţa şi Transilvania), pe care Sextil Puşcariu îl corelează cu expresia germană *er hat Grillen in Kopfe* (DA).

În limba franceză, responsabilitatea pentru gândurile ciudate sau capriciile unei persoane este atribuită şobolanilor: *avoir des rats dans la tête* (lit. 'a avea şobolani în cap', fig. 'a avea capricii', 'a avea idei bizare') (TLFi, s.v. *rat*). După cum reiese din exemplele prezentate, mai mult decât sensul figurat al expresiilor, ceea ce sugerează ideea de boală a creierului este imaginea metaforică pe baza căreia se construiesc aceste îmbinări de cuvinte. Ea aminteşte de credinţa potrivit căreia anumite animale şi, mai ales insectele, ar putea să pătrundă în interiorul corpului omenesc, provocând boli grave sau chiar moartea. Menţionăm aici cazul urechelniţei, despre care se crede că intră în ureche, perforează timpanele, croindu-şi drum către creier (ţinta ei finală) pentru a se hrăni. Prezenţa unui număr mare de expresii asociate cu insectele care îşi aleg ca habitat organul gândirii constituie un reflex al unor credinţe asemănătoare. De aceea se poate presupune că, iniţial, contextele în care erau utilizate toate aceste creaţii lexicale evocau sfera semantică a nebuniei. Dacă nebunia constă în perceperea distorsionată a realităţii, atunci putem întrezări o legătură chiar între sensurile actuale ale expresiilor şi cele originare, la care ne-am referit.

2.2. Bolile venerice

În limba spaniolă, anumite locuţiuni adjectivale oglindesc ideea că bolile venerice sunt transmise de arahnide: *picado del alacrán* (lit. 'înţepat de scorpion', fig. 'care suferă de o boală venerică'); *picado de la tarántula* (lit. 'înţepat de tarantulă', fig. 'care suferă de o boală venerică'); *picado de la araña* 'înţepat de păianjen', 'care suferă de o boală venerică' (DRAE, s.v. *alacrán* 'scorpion', *tarántula* 'tarantulă', *araña* 'păianjen'). Aceeaşi motivaţie se află la originea espresiei catalane *estar picat de l'alacrà* lit. 'a fi înţepat de scorpion', fig. 'a fi atins de o boală ruşinoasă' (DCVB, s.v. *alacrà*). Alături de sensul existent şi în limba spaniolă, a fost înregistrată acepţia 'a fi îndrăgostit'. Coexistenţa celor două înţelesuri se explică prin faptul că am-

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

bele au ca punct de plecare ideea de suferinţă provocată de dragoste (*ibidem*). O evoluţie semantică similară s-a petrecut şi în limba franceză: *être mordu/piqué de la tarentule* lit. 'a fi muşcat/înţepat de tarantulă', fig. 'a fi cuprins de o mare pasiune' (TLFi, s.v. *tarentule*).

2.3. Alte afecţiuni

În spaniolă, expresiile *picado del alacrán*, *picado de la tarántula* şi *picado de la araña* sunt atestate şi cu accepţia 'care suferă de o afecţiune fizică sau morală' (DRAE, s.v. *alacrán*). În varianta dialectală din Salvador, înţepătura scorpionului este asociată, probabil, cu disconfortul specific ciclului menstrual: *picar el alacrán a una niña* (lit. 'a înţepa scorpionul o fată', fig. 'a avea primul ciclu menstrual') (*ibidem*).

2.4. Remedii ale bolilor

Ca o concluzie a celor afirmate mai devreme, se conturează ideea că bolile pot fi vindecate prin alungarea insectelor din corpul omenesc. Această convingere se află la originea următoarelor expresii: fr. *chasser les papillons noirs (de sa cervelle)* (lit. 'a goni fluturii negri din creier', fig. 'a-şi goni gândurile negre'); cat. *tirar s'aranya* (lit. 'a arunca păianjenul', fig. 'a-şi reveni după o boală'); rom. *a scoate gărgăunii din capul (urechea) cuiva* (TLFi, s.v. *papillon*; DCVB, s.v. *aranya*; Zanne 1895, p. 479)[3].

3. Concluzii

În mentalitatea colectivă, cele mai multe dintre boli sunt provocate de animalele din încrengătura artropodelor. Cel puţin aceasta este ideea pe care o sugerează materialul lexical analizat în acest articol.

Majoritatea artropodelor corelate cu apariţia bolilor au fost evocate şi în ALiR II.a şi fac parte din clasa insectelor (viespi, furnici, greieri şi ţânţari) sau a arahnidelor (păianjeni) (González 2001, p. 219-237;

[3] Iuliu A. Zanne nu precizează care este sensul expresiei româneşti, dar prin asociere cu expresia *a fi cu gărgăuni în cap* (a avea/a umbla cu gărgăuni în cap), putem deduce faptul că este vorba de accepţia 'a determina pe cineva să renunţe la capricii sau la toane'.

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

Tuaillon 2001, p. 145-163; Gargallo Gil-Veny 2001, p. 201-217; Médélice 2001, p. 21-37; Veny, Saramago 2001, p. 359-376).

Legătura dintre animale şi maladii este marcată, la nivel lingvistic, în două moduri: prin modificarea conţinutului semantic al zoonimelor sau prin înglobarea acestora în expresii. Anumite denumiri de animale sunt supuse ambelor procese. În italiană, de exemplu, denumirea *grillo* 'greier' este utilizată pentru a desemna o afecţiune temporară a mâinilor. Totodată ea poate fi recunoscută în cadrul expresiei *avere dei grilli per il capo* lit. 'a avea greieri prin cap', fig. 'a avea idei ciudate'. După cum am văzut, denumirea catalană a păianjenului (*aranya*) desemnează o tumoare canceroasă. Zoonimul revine în structura locuţiunii verbale *tirar s'aranya* lit. 'a arunca păianjenul', fig. 'a-şi reveni după o boală'.

În majoritatea limbilor romanice, numele broaştei este asociat cu inflamaţiile linguale. Această uniformitate semantică se explică, probabil, prin perpetuarea unui sens din latină. Doar în catalană şi exclusiv la nivelul credinţelor populare se conturează ideea că batracienii declanşează şi alte boli.

BIBLIOGRAFIE

AIS = Jakob Jud, Karl Jaberg, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, vol. I–VIII, Zofingen, 1928–1940; *Index*, Bern, 1960.

ALAL = Jean-Claude Potte, *Atlas linguistique et ethnographique de l'Auvergne et du Limousin*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1992.

ALB = Gerard Taverdet, *Atlas linguistique et ethnographique de Bourgogne*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1980.

ALCE = Pierrette Dubuisson, *Atlas linguistique et ethnographique du Centre*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1982.

ALDC = Joan Veny, Lídia Pons i Griera, *Atlas lingüístic del domini català*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001.

AleCMan II = Pilar García Mouton, Francisco Moreno Fernández, *Atlas Lingüístico y (Etnográfico) de Castilla – La Mancha*, http://www.linguas.net/alecman/contenido/ Acceso a mapas.htm, 2003.

Alibert = Louis Alibert, *Dictionnaire occitan-français*, Toulouse, Institut d'Études Occitanes, 1965.

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

Alinei 1981 = Mario Alinei, *Barbagianni 'zio giovanni' e altri animali parenti: origine totemica degli zoonimi parentelari*, în „Quaderni di semantica", II, 1981, nr. 2, p. 363–385.

Alinei 1983 = Mario Alinei, *L'evoluzione dal totemismo al cristianesimo popolare*, în „Quaderni di semantica", IV, 1983, nr. 1 p. 3–29.

Alinei 1984 = Mario Alinei, *Lingua e dialetti, struttura, storia e geografia*, Bologna, Il Mulino, 1984.

ALiR = *Atlas Lingustique Roman*, vol. IIa. *Commentaires*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2001.

ALJA = Jean B. Marin, Gaston Tuaillon, *Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du Nord*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1978.

ALMC = Pierre Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1957–1961.

ALLR = *Atlas linguistique et ethnographique de la Lorraine Romane*, vol. III, Paris, CNRS, 1985.

ALO = Geneviève Massignon, Brigitte Horiot, *Atlas linguistique et ethnographique de l'Ouest (Pitou, Aunis, Saintonge, Angumois)*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971, 1974, 1983.

ALRR – *Muntenia şi Dobrogea* = Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Muntenia şi Dobrogea*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

ALRR – *Sinteză* = Nicolae Saramandu (coord.), Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

ALRR – *Transilvania* = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonţi, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Transilvania*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, 1997.

CADE = I.-A. Candrea şi Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1926–1931.

Capidan = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1935.

Caprini 2001 = Rita Caprini, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR, p. 89–144.

Corominas, Pascual = Juan Corominas, con la collaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. I–IV,Madrid, 1984.

Cortelazzo, Zolli = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. 4. *O–R*, Bologna, Nicola Zanichelli Editore, 1985.

DA = *Dicţionarul limbii române*, tomul II, partea I, *F–I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1934.

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

da Cruz 2001 = Luisa Segura da Cruz, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR II.a, p. 89–144.
Dalbera 2001 = Jean-Philippe Dalbera, *Les designations romanes de l'orvet*, în ALiR, p. 377–404.
DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*, Institut d'Estudis Catalans, http://dcvb.iecat.net/.
DRAE = *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, http://buscon.rae.es/draeI/
Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale*, Timişoara, Editura „Armacord", 1994.
FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Basel, Zbinden Druch und Verlag A.G., 1965.
Gargallo Gil-Veny 2001 = José Enrique Gargallo Gil, Joan Veny, *Les désignations romanes du grillon*, în ALiR II.a, p. 201–217.
González 2001 = Manuel González González, *Les désignations romanes de la guêpe*, în ALiR, p. 219–237.
Gorovei 1915 = Artur Gorovei, *Credinţe şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp., 1915.
Graur 1963 = Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963.
Machado 1977 = Diego Machado, *Diccionario etimologico da lingua portuguesa*, vol V, *Q–Z*, Lisboa, Livros Horizonte, 1977.
Médelice 2001b = Jeanine Elisa Médélice, *Les désignations romanes de l'araignée*, în ALiR II.a, p. 21–37.
Morcov 2007 = Mihaela-Mariana Morcov, *Denumiri de animale în limbile romanice. Cuvinte din vocabularul magico-religios*, în *Limba română. Stadiul actual al cercetărilor*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 677–684.
Morcov 2010 = Mihaela-Mariana Morcov, *Nume de animale intrate în terminologia medicală populară din limbile romanice*, în „Buletin ştiinţific", Fascicula Filologie, Seria A, Universitatea de Nord Baia Mare, 2010 (sub tipar, 7 pagini).
NALR – *Crişana*, arhiva = Dorin Uriţescu, Ionel Stan, *Noul atlas lingvistic român. Crişana*, arhiva de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca.
NALR – *Banat*, arhiva = Petru Neiescu (coord.), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980 şi arhiva de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca.
NALR – *Moldova şi Bucovina* = Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*, de Editura Academiei Române, Bucureşti, 1987.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1974.

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)

Purdela Sitaru 1999 = Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Timişoara, Editura Amarcord, 1999.
TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique), Analyse et traitement informatique de la langue française, http://atilf.atilf.fr/tlf.htm.
Veny, Saramago 2001 = Joan Veny, João Saramago, *Les désignations romanes du moustique*, în ALiR, p. 359–376.
Zanne 1895 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., 1895.
Zingarelli 1970 = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Stampa Ofsa, 1970.

LINGUISTIC EVIDENCE OF BELIEFS ABOUT ANIMALS AND DISEASES IN ROMANIC LANGUAGES
(*Abstract*)

In this article I discussed the tendency of certain animal names (especially those that evoke species of invertebrata) to designate diseases or to be an integral part of certain expressions associated with the semantic field of maladies. This phenomenon was illustrated with examples from five Romanic languages: Spanish, Catalan, French, Italian and Romanian.

Both analyzed animal names and expressions were approached from the point of view of the theory of Mario Alinei. According to the aforementioned researcher the words that simultaneously evoke diseases, animals but also human beings and plants, are reminiscences of totemic beliefs.

The analyzed material reflects the fact that in the collective mentality most of the diseases are caused by animals that are members of the phylum Arthropoda. This idea is underscored by the existence of certain names of animals used with a double function: to designate maladies and to be integrated into the structure of some expressions closely linked to the semantic field of diseases.

CUVINTE-CHEIE: *credinţe totemice, denumiri de boli, expresii, nume de animale.*
KEYWORDS: *totemic beliefs, names of diseases, expressions, animals names.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 Bucureşti, str. 13 septembrie, 13
mihmocov@yahoo.com

BDD-V732 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 03:32:07 UTC)